

I. Az új államhatalom felé...

A) A Bánság a háború végén.

A világháború a Bánság népeire különösen súlyos csapásokat nem hozott. Területe harctérre nem vált, menekülésre is csak az orsovai járás tizenegy községe kényszerült 1916 augusztus végén, de e községek lakói is rövidesen visszatérhettek családi tűzhelyükhöz, éppúgy, mint azok, akiket a Duna partjáról a Szerbia ellen két ízben is megindított hadműveletek miatt lakhelyükről időlegesen eltávolítottak.

Természetes a hadbavonultak száma a Bánságból is igen jelentékeny volt, a hősi halottaké és sebesülteké itt is sok ezernyi lett,¹ de e terület gazdagsága terményekben és megfelelő közigazgatása, ami a lecsökkentett tisztviselői létszám ellenére is megmaradt, legalább az itthonmaradottnak biztosított viszonylag tűrhetőbb sorsot, mint az ország sok más része, ami nem jelenti azt, hogy nélkülözniök nem kellett.

A közigazgatásnak, amely a mozgósítást itt is kifogástalanul bonyolította le, legnagyobb gondot a hadbavonultak családtagjainak ellátása okozott. Erről az ellátásról némi képet nyújthat Krassó-Szörény vármegye alispánjának 1917 szeptember 30-án a megye közgyűlése elé terjesztett jelentése, amely szerint a hadbavonultak után hátramaradt családok száma 1916. év végén 61.076 volt, a családtagoké 190.454, amikor a vármegye összlakossága 467.031 lélek.

Az állam részéről pénzsegélyben 132.862 egyén részesült, akik 1916. év folyamán 12,879.671 koronát kaptak.

Temesvár város területén az állami segélyben részesülő családok száma 1918-ban 5—6000 között váltakozott, amelyek közel 6 millió korona állami segélyben részesültek, de közülük igen sokan a társadalom segítő kezéből (Jószív-bizottság) is jelentékeny támogatást nyertek.²

¹ Temesvár területéről pld. 1918 január 3-ig 12.832 személy vonult hadba, akik közül 651 esett áldozatul. Ebből 338 a harctéren szenvedett hősi halált, megsebesülés folytán kórházban 93, baleset következtében 25, fertőző betegségekben 47, más betegségben 148 veszítette életét. (Geml József: Emlékiratok polgármesteri működésem idejéből. Helikon könyvnyomdai műintézet. Timișoara, 1924.)

² Geml id. műve, 31—35. old.

Már ezeknek a pénzsegélyeknek pontos szétosztása is igen nagy feladatnak bizonyult, hát még az élelmicikkek juttatása. Hiszen élelmiszerekkel, tüzelőanyagokkal, stb. nemcsak a hadbavonultak hátramaradottait, de amikor a készletek fogytán voltak és a rekvirálások megindultak, mindazokat is el kellett látni, akik östermeléssel nem foglalkoztak, sőt bizonyos cikkekkel ezeket is.

Hogy némiképp érzékeltessük a közellátást, álljanak itt a következő adatok:

Temesvár törvényhatósági városban már 1915 április 21-én bevezették a jegyrendszert. A fejadagok a háború végéig kevés változással a következők voltak: lisztből napi 240 gr. vagy 336 gr. kenyér, a nehéz testi munkát végzők 300 gr. lisztet, illetve 420 gr. kenyeret kaptak. Zsírban havonta 300 gr., szalonnából 1000 gr., burgonyából 5000 gr., hüvelyesekből 250 gr., cukorból 750 gr., babkávéből 35 gr., teából 20 gr. volt igényelhető. A rendelkezésre jutott tejből — amelyet 1917 áprilisától a város vezetősége miniszteri engedéllyel tíz szomszédos községből rekvirált — elsősorban a csecsemők, terhes nők és fekvő betegek, másodsorban a 2—6 éves gyermekek és 70 éven felüliek kaptak.³

Krassó-Szörény vármegyében — a már említett alispáni jelentés szerint, — a liszttel ellátandók száma 50—60.000 között váltakozott. Ezek fejenként és havonta 7 kg. lisztet kaptak. Ha kaptak. Csakhogy sokszor megesett, hogy a megye a megállapított mennyiséghez nem jutott.⁴

Természetesen az östermeléssel foglalkozók helyzete az egész Bánságban, de különösen Temes- és Torontál megyék gabonatermő vidékein lényegesen jobb volt. Akármilyen szigorral folytak a rekvirálások, mégis csak megtarthattak maguknak a termelők a fejkvótánál lényegesen nagyobb mennyiséget. Ezek hiányt főleg cukorban,⁵ kőolajokban és fűszerekben

³ Ezek az adatok Geml Józsefnek nemcsak már említett művéből, de részben „Alt-Temesvár“ címen 1927-ben (Helikon, Timișoara) kiadott könyvéből valók.

⁴ Issekutz Aurél Krassó-Szörény vármegye alispánja, aki példátlan eréllyel igyekezett a közélet zavaratlanságát biztosítani, elkeseredetten jelentette 1918 január 12-én vármegyéje közigazgatási bizottságának, hogy az egész vármegye részére a január 15-től 31-ig terjedő időre a kormány összesen 5 vagón lisztet engedélyezett, ami azt jelentené, hogy mindazok, akik az ellátatlanok sorába tartoznak, kénytelenek lennének napi 40 gr liszttel beérni. Természetesen az alispán sürgős felterjesztést tett, hogy utalják ki legalább 75%-át az eddigi fejadagoknak.

⁵ Krassó-Szörényben a cukor szétosztása a következőként történt: a) az intelligens osztályhoz tartozók fejenként és havonta 1000 gr-ot, b) iparosok, jobb előmunkások és az a) alá nem sorozhatók 500 grammot, c) munkások 250 grammot kaptak. A lakosság azon része, amely normális időkben cukrot nem használt, a kontingens csekély voltára való tekintettel cukor-ellátásban nem részesült. (Alispáni jelentés, 123. old.). Temesvár város egész közönsége 1918. év folyamán havi 8 vagón cukrot kapott.

szenvedtek, amiknek szétosztásánál gyakran visszaélések is történtek.

A hadbavonultak családtagjainak, a munkástömegeknek és a közalkalmazottaknak ellátását azonban nemcsak a tápanyagok elégtelensége, de az egyre fokozódó drágaság is megnehezítette. A drágulás jellemzésére álljon itt néhány Temesvárra vonatkozó adat:⁶

Anyag	Egység	1915	1916	1917	1918	1919	Emelkedés %-ban 1914 hez viszonyítva
		jún i u s h ó f o l y a m á n					
Fehér liszt	kg	0.68	1.26	1.06	3.20	3.22	387
Főző liszt	„	0.55	0.60	0.63	0.96	1.20	114
Fél fehér kenyér	„	0.42	0.60	0.54	1.00	2.00	670
Burgonya	„	0.14	0.36	1.60	1.00	2.00	1566
Bab	„	0.46	0.56	0.80	1.16	1.20	135
Hagyma	„	0.40	0.80	2.40	1.48	1.56	290
Tojás	1 drb	0.40	0.20	0.20	0.85	0.80	700
Csirke (sütni)	1 drb	1.65	4.00	12.00	23.00	21.00	1650
Vaj	kg	4.60	12.00	9.40	16.00	52.00	1032
Marhahús (pecsenye)	„	4.40	10.00	10.60	17.00	26.00	1040
Marhahús (levesnek)	„	3.60	8.60	9.60	13.60	20.00	1150
Borjúhús (hátluja)	„	4.00	8.40	10.40	16.00	30.00	733
Borjúhús (eleje)	„	3.40	7.80	9.60	14.00	26.00	983
Disznócomb	„	4.20	8.30	9.20	10.60	18.00	1536
Birkahús	„	2.50	5.20	8.00	13.00	14.00	1066
Szalonna	„	4.20	9.80	12.00	13.00	38.00	1526
Zsír	„	4.20	10.00	12.00	15.00	38.00	1526
Cukor	„	1.06	1.25	1.62	1.54	5.60	460

Ezek azonban csak a hatóságilag megállapított árak voltak, amelyeknek néha sokszorosát fizették a nagyon is felburjánzott titkos lánckereskedelemnek azok, akik a fejkvótánál többet fogyasztottak. Ennek az árdrágulásnak igazi jelentőségét úgy állapíthatjuk meg, ha figyelmünkre méltatjuk a keresetek összegszerű emelkedését is. Ennél ugyancsak Temesvárra vonatkozólag a következőket láthatjuk:

Közalkalmazottak összjövedelme	1915	1916	1917	1918	1919	Emelkedés %-ban	
VI. fizetési osztályban: Kor.	13.000	15.540	17.533	24.299	32.694	236	
VII. fizetési osztályban: Kor.	7.440	8.500	10.490	15.640	22.640	326	
VIII. fizetési osztályban: Kor.	5.570	6.570	8.320	13.170	19.780	355	
IX. fizetési osztályban: Kor.	4.100	4.949	6.648	11.178	17.499	416	
X. fizetési osztályban: Kor.	3.210	3.978	5.567	10.698	15.939	476	
XI. fizetési osztályban: Kor.	2.720	3.426	4.786	8.236	14.236	487	
Munkások és ipari alkalmazottak jövedelme:							
napszám	fill.	300	460	500	900	1.600	566
asztalosok órabére	„	60	60	70	140	340	529
ácsok órabére	„	56	66	80	160	380	533
kőművesek órabére	„	60	66	80	140	380	533
kovácsok órabére	„	50	60	70	156	310	510

⁶ A táblázatokban foglalt adatok Geml: „Alt-Temesvár“ című művéből valók.

Ha a Bánság más városaiban nem is volt olyan kirívó az eltérés a jövedelem szaporulat és a drágulás között, mint Temesváron, mégis kétségtelen, hogy valamennyi város és ipartelep lakossága lényegesen jobban szenvedte a háború gazdasági következményeit, mint a falu. Hiszen a mezőgazdasági termelés — ha nehézségekbe ütközött is — fennakadást nem szenvedett, a hadifoglyok munkáskezeli nemesak a nagy- és középbirtokok, de sok helyen a parasztbirtokok kezelőinek is rendelkezésre állottak, a termények áremelkedése pedig elsősorban a falusi lakosság előnyére vált. Különösen jövedelmező lett az állattenyésztés. A már említett alispáni jelentés az 1917. évi állapot-összeírás alapján megállapítható, hogy Krassó-Szörény vármegyében a szarvasmarha-állomány érintetlen maradt, minőségben pedig megjavult, a sertés- és juhállomány sem szenvedett nagyobb veszteséget, ilyen csak a lóállománynál mutatkozott.

Főleg az állattenyésztésből elért rendkívül nagy jövedelem a háború két utolsó évében igen sok eladósodott parasztgazdaság tehermentesüléséhez vezetett és az itthon gazdálkodó asszonyok nem egy esetben teljesen adósságmentessé tette a hadbavonult férj vagy apa birtokát.

A mezőgazdasággal foglalkozók viszonylag jobb helyzete méltán felkelthette a városi polgárság és főleg az ipari munkásság⁷ és közalkalmazottak irigységét, akik részére nemesak az elsőrendű élelmi cikkek, de a tüzelőanyag beszerzése is mind nehezebb feladattá vált. Emellett a háborús idők második felében már a lakáshiány is erősen jelentkezett. Új házak a városokban nem épültek, a hadbavonult családfő lakása továbbra is családja rendelkezésére, vagy lezárva maradt, de a városokban elhelyezett katonai alakulatokhoz, kórházakhoz, raktárakhoz beosztott tisztek, kisebb-nagyobb lakásokat igényeltek és a városokba költözött családok is szaporodtak. Az 1917. év végén kiadott kormányhatósági intézkedések némi javulást hoztak ugyan, de a városok lakosainak elkeseredését a lakásviszonyok is mindegyre fokozták.

Az ilyen hangulatba jutottak érthetően türelmetlenül várták a háború végét, de e helyett azt látták, hogy nap-nap után hozzák a kórházakba⁸ az új sebesülteket és betegeket, újból és újból sorozásra rendelik azokat, akiket már két-három felülvizsgálat alkalmatlanoknak talált és ezek közül mindig tekin-

⁷ A háborút közvetlen megelőzően Temesváron hatvan gyár működött, melyek állandóan 6500—7000 munkást foglalkoztattak. Ha ezekhez hozzáadjuk a kisipari- és építőmunkásokat és tanoncokat, úgy a 2000 mesteren felül 13.000—14.000 volt azok száma, akik a város területén iparból éltek. (Geml: Alt-Temesvár. 263. l.).

⁸ Temesváron mint hadtestparancsnokság székhelyén 31 kórházban ápoltak katonasebesülteket és betegeket. A rendelkezésre álló ágyak száma 6000 volt. (Geml: Emlékiratok. 31. l.).

télyes százalék katonai kiképzésre vagy legalább is segédszolgálatra került, éppen úgy, mint a 18 éves fiúk. Látták, hogy a háború további folytatásához lesznek a harangokat, elrekvirálják a vörösrézből készült üstöket, sőt dísztárgyakat, hogy belőlük ágyúkat öntsenek.

Természetesen, az izgatóknak és úgynevezett pacifistáknak könnyű dolguk akadt az osztályellentétek szításánál és a háborús bűnbakok odaállításánál.

De, ha az osztályellentétek felfokozódtak és sok helyen a hatósági közegek ellen az elkeseredés mind kirívóbbá vált is, időlegesen legalább a nemzetiségi ellentétek nem élesedtek ki. A bajtársias szellemet a Bánságból sorozott csapatoknál a nemzeti hovatartozandóság meg nem zavarta. A harcterekre vonuló katonák szabadon használták nemzeti színeiket, énekelhették nemzeti dalaikat, a kaszárnyákban és kórházakban szabadon érvényesültek a Bánságban használatos nyelvek tiszték és leányosság között egyaránt. A be nem vonultatott nemzetiségiek közül ugyan többen innen is internáltak, sőt néhányan vizsgálati fogságba is kerültek,⁹ de nagy általánosságban a polgári hatóságok tőlük telhetőleg igyekeztek a katonaiak szigorától, vagy sokszor meggondolatlan eljárásától a nemzetiségi polgárokat megmenteni, sőt nem egy esetben ezeknek kedvezményeket is juttatni. (Hivatali vagy gazdasági nélkülözhetlenség címén felmentés a katonai szolgálat alól.¹⁰)

A közigazgatásban még Románia hadüzenete után is szinte kivétel nélkül helyükön maradtak a román nemzetiségű tisztviselők, akik különösen Krassó-Szörény vármegyében, Lugos és Karánsebes rendezett tanácsú városokban működtek igen nagy számmal.¹¹

⁹ Legsajnálatosabb Branisce Valér dr. esete volt, akinek érdekében hiába jártak közbe Medve Zoltán főispán, Jakabffy Elemér és Nikolits Dániel képviselők Wekerle miniszterelnöknél, a katonai ügyészség hónapokon át vizsgálati fogságban tartotta és csak súlyos szembajjal került ismét szabadlábra.

¹⁰ Jellemző erre Coste Gyula dr., a román nemzeti-párt egyik előkelő tagjának esete. Temes megye törvényhatósági bizottságának 1917 október 15-én megtartott ülésén Tornya Gyula dr. csákovai ügyvéd interpellációt terjesztett elő, amelyben elmondja, hogy Coste azelőtt sohasem törődött gazdaságával, birtokát bérbeadta és csak a háború óta intézkedik sajátmaga, hogy a katonáskodás alól felmentést kapjon, és ez sikerült is. Tornya követelte, hogy ezért az állításáért állítsák bíróság elé, hogy kijelentései valóságát bebizonyíthassa. Joannovits Sándor főispán védelmébe vette Coste-t és közölte, hogy Tornya ellen a bírói eljárás már megindult. (Az ügy részletes leírása a „Temesvári Hírlap” 1917. október 16-i számában.)

¹¹ A háború alatt románok

Krassó-Szörény megye tisztikarában:

I. aljegyző:	Serbul Pál.
Árvaszéki ülnökök:	Dr. Proştean Miklós, Tunei Szilárd.
Árvaszéki jegyző:	Dr. Balaciu Antal.

A némikép elhalkult román és szerb propaganda mellett a háború folyamán azonban egy új, a nagy-német keletkezett. Ennek nyomai a Bánságban eleinte csak szórványosan mutatkoztak, képviselői főleg a távolból igyekeztek céljukat elérni, a sváb tömegeket a magyarságtól elfordítani. Hogy ezt a propagandát külföldről irányították és ettől a legmagasabb német körök sem állottak távol, annak legjobb bizonyítékát Geml polgármester esete adja Mackensen tábornaggal, és az a le-

Irodaigazgató:	Ignea Miklós.
Arvaszéki iktató:	Jovița József.
Arvaszéki irattáros:	Secoșan Péter.
Segédtsiztek:	Codan Ákos, Frențiu János, Chutera Aurél, Pop Sándor, Petrovici Vazul, Curiac Alajos, Biberea György, Muncila György, Radovan Traian.
Kórházi alorvos:	Dr. Roteanu Oprea.
Szolgabírók:	Cimponeriu János, Rosa Demeter.
Járási orvosok:	Dr. Borlovan Péter, dr. Chimbir Pál, dr. Mangiuca János, dr. Olariu Valér.
Járási segédtsiztek:	Catalincea Szilárd, Borlovan Illés, Popoviciu Cornél, Dobrescu Gyula, Barbu József, Triponescu János, Sandu Timót, Lazarescu János, Mihuțoniu János.
Űtmesterek:	Tifa György, Vraniuțu János, Chaichuțiu János, Pastila Cornél, Pedure Romulus, Vranianțu Valér, Negru Pál.

Lugos r. t. város tisztikarában:

Polgármester:	Dr. Baltescu János.
Városi tanácsos:	Chirița Izsó.
Rendőrfogalmazó:	Hubian Antal.
Rendőrőrmester:	Grimeș János.
Adótiszttek:	Brădiceanu Cornél, Ionescu Remus, Lupu Traian.
Adóvégrehajtók:	Ciorogariu Szilárd, Damșia Adrian, Petrovici Győző.
Főszámvevő:	Harambașa János.
Alsószámvevő:	Brădiceanu László.
Ellenőr:	Curiac György.
Közgyám:	Gelejan Péter.
Iktató:	Milcovici Remus.
Városi gazda:	Bucșu János.
Városi végrehajtók:	Iovița Miklós, Oltean Cornél, Paunescu Viktor.
Városi őrök:	Bocșan Cornél, Mataringa Péter, Vacariu Jeromos.

Karánsebes r. t. város tisztikarában:

Polgármester:	Bordan Oktáv.
Tanácsos:	Doboșan Aurél.
Főjegyző:	Dragomir Teodor.
Adóügyi jegyző:	Florian Péter.
Számvevő:	Andrei József.
Rendőrs. irodatiszt:	Zevoian Gábor.
Kórházi gondnok:	Otonoaga István.
Városi gazda:	Jumanca György.
Iktató és irattáros:	Buru János.

vél, amelyet Bécsből Müller—Guttenbrunn-tól kapott. A hírneves német hadvezér, aki a Szerbia ellen indított támadás irányítása céljából 1915. szeptember 18-tól október 29-ig Temesvárott tartózkodott, amikor Geml polgármestertől búcsút vett, megkérdezte tőle, akiről tudta, hogy ősei bevándorolt németek; miért vannak a németek Magyarországon annyira elnyomva? Példának hozta fel, hogy itt nincsenek német középiskolák. A magyarok német-gyűlöletére felemlítette, hogy mikor Galíciában volt, előtte énekelve elvonult egy magyar csapat és amikor érdeklődött: mit dalolnak, jelentették: a katonák a „Mégis huncut a német“-et éneklük.¹²

„Én akkoriban — írja Geml könyvében — nem ismertem a pángermán irodalmat és mivel itt Temesváron egy alakon kívül nem lakott soha pángermán, városi szolgálatom alatt (1884. óta) pedig itt nem is volt soha magyar-ellenes mozgalom és így nem is érdeklődtem soha az All-Deutschok működése iránt: — a tábornagnak az ajtónál állva röviden, majd pedig később egy német birodalmi tábornoknak bővebben elmondottam, ahogy azt mint érdekelt fél érzem, hogy a németajkú magyar állampolgároknak elnyomásáról szó sem lehet, azoknak semmi panaszra sincs okuk.

Ha akkor úgy ismertem volna a Deutscher Schulverein, majd pedig az Alldeutscher Verband tendenciáit és agitációját, amint most ismerem, nem jutott volna eszembe Mackensen kérdését naívságomban hazafiatlan besúgásnak minősíteni, mint ezt ő maga is egy hozzám intézett levelében tagadásba vette, hanem az eset felett napirendre térve, ebben is pángermán tendenciát ismertem volna fel, amellyel én úgyszem vehetem fel a harcot.“

Mivel Geml 1916-ban egy előadásában megemlékezett a fent leírt Mackensen-beszélgetésről, ezután rövidesen levelet kapott Müller-Guttenbrunn-tól Bécsből, amelyben többek között azt kérdezte a svábok ünnepelt írója Gemltől, vajjon nem szégyenli-e, hogy Mackensennek azt mondta, hogy a németek Magyarországon nincsenek elnyomva és hogy nem érzi-e, hogy egy százmilliós nemzetből, egy nyolemmilliós kis néptörzsbe süllyedt, amelynek nyelve és kultúrája Európában örökké idegen marad...

*

A városi proletáriátusban felgyülemlett elégedetlenség 1917. május 29-én robbant ki első ízben a Bánságban, mégpedig Temesváron. E nap délutánján az ipari műhelyekben egy órán át szünetelt a munka, a munkásság a Városháza elé vonult és húsz tagból álló küldöttséget menesztett a polgármesterhez, amely előadta a munkásság sérelmeit. Felpanaszolta, hogy a

¹² Azt hisszük, a tábornagy ennek a dalnak létezését már előbb is ismerte. Bismarck: Gedanken und Erinnerungen című művéből, amelyben (II. 262—63. lap) a következők olvashatók: „Symptome zeigen, dass in kritischen Momenten das Selbstvertrauen des ungarischen Husaren und Advokaten stärker ist, als die politische Berechnung und die Selbstbeherrschung. Läst doch auch in ruhigen Zeiten mancher Magyar sich von den Zigeunern das Lied „Der Deutsche ist ein Hundsfott“ aufspielen“.

temesvári kenyér sokkal rosszabb, mint más városoké, ettől a gyermekek megbetegszenek, az adagok kicsinyek, a burgonya kevés, stb. A polgármester igyekezett a küldöttséget megnyugtatni, de az után a csőceselék kirakatokat vert be és üzleteket fosztogatott.

Ez az esemény elszigetelt maradt és inkább csak egyes személyek meg gondolatlanságának, illetőleg kötelesség-mulasztásának, vagy ha úgy tetszik, hiszékenységének volt következménye.¹³ Az ezt követő tüntetések (1917. decemeber 2., 1918. április 22., október 20., 27. és 29.) és sztrájkok (1918. január 20—21. és június 22—28.)¹⁴ rombolások és fosztogatások nélkül folytak, de figyelmeztettek, hogy az ipari munkásság elégedetlen, megszervezett és így alkalomadtán felhasználható.

*

1918. október 17-én a magyar képviselőházban Tisza István ajkait elhagyták a megdöbbenő szavak: „Ezt a háborút elvesztettük“. Ugyanaznap a Magyar Távirati Iroda nyomán az összes lapok leköszölték az uralkodó kiáltványát: „Hüségese osztrák népeimhez!“, amelyben ezeket felhívja, hogy településük területén szervezkedjenek. A cenzura már nem akadályozta meg az olyan hírek közlését sem, amelyekből a Monarchia súlyos helyzetére, sőt közeli összeomlására következtetni lehetett, így a Cseh Nemzeti Tanács határozatát a cseh-tót egységről, amely többek között megállapítja, hogy „a cseh kérdés megszűnt Ausztria belső reformjának ügye lenni, nemzetközi kérdés lett és a többi világkérdéssel együtt fog megoldatni“ (Az Ujság 1918. okt. 20. sz.) és a Délszláv Nemzeti Tanács kiáltványát, melyben az egységes, független délszláv nemzeti állam haladéktalan megalakítását hirdeti. (Az Ujság okt. 22. sz.) Ilyen körülmények között nagyon is érthető, hogy amikor a Bánság fővárosában, Temesváron a városi törvényhatósági bizottság október 28-án összeült, „ez a törvényhatósági bizottság, mely mindenkor a létező állapotokhoz símult s ezért az Ausztriával történt kibékülés politikáját követte, a Habsburg-dinasztia iránt hódolatot meggyőződésből nyilvánított: — most egyszerre elfordult eddig követett irányzatától és mintha csak kimondaná, hogy a borzalmas háborúba való keveredésért a Habsburg-házat vádolja: egyhangúlag a Monarchia megszüntetését és az országnak Ausztriától való elszakadását tartja szükségesnek.“ (Geml Emlékiratok. 90. old.)

¹³ Geml József: Emlékiratok című művében részletesen ismerteti az esetet, Joannovits Sándor főispánra hárítva a felelősséget a történetekért. Roth Ottó dr. szerint, a tüntetés megrendezése az ő műve volt és helyi, személyi okokból történt, összefüggéstelenül bármilyen országos mozgalommal.

¹⁴ A tüntetések és sztrájkok részletes ismertetését Josef Gabriel: Fünfzigjährige Geschichte der Banater Arbeiterbewegung. Timișoara — Temesvár: Schwäbische Verlag A. G., adja.

Ennek a nevezetes bizottsági ülésnek határozata a következőleg hangzott:

1. Temesvár sz. kir. város közönsége sóvárogva várja a világháború borzalmas szenvedéseinek megszüntetését, ezért kívánja a nemzet önálló fejlődését tartósan biztosító béke azonnali megkötését és a magyar csapatok sürgős hazazátalát.

2. Határozottan állást foglal Magyarország teljes állami függetlenségének azonnali törvénybe iktatása mellett és azt a kérelmet terjeszti a magyar országgyűlés képviselőháza elé, hogy az ország teljes külpolitikai, katonai és gazdasági függetlenségét minden elodázás nélkül megvalósítsa és a béketárgyalásoknál Magyarországnak Ausztriától teljesen független külön képviseletéről gondoskodják.

3. A város közönsége annak megállapítása mellett, hogy a délvidéki nemzetiségek hosszú évtizedek óta hazafias szellemben, békés egyetértésben vesznek részt a nemzeti fejlődésben, — ragaszkodik Magyarország ezeréves egységének és területi épségének változatlan fenntartásához, kívánja azonban a nemzetiségi egyenjogúság következetes gyakorlati megvalósítását.

4. Szükségesnek tartja az általános, egyenlő és titkos választójog törvénybeiktatását és ez alapon új országgyűlési képviselőválasztások megtartását.

5. Állást foglal a város közönsége a cenzura azonnali eltörlése mellett és kívánja az egyesülési és gyülekezési szabadság törvényes biztosítását.

6. Szükségesnek tartja a város közönsége, hogy a parlamenten kívül álló pártok bevonásával azonnal demokratikus nemzeti kormány neveztesék ki, mely az áldatlan belpolitikai egyenetlenségek megszüntetésével az ország belső békéjét helyreállítani és a nemzet zavartalan fejlődését biztosítani képes.

Mialatt Temesváron így határoztak, Budapesten lefolyt a Lánchíd-csata, Prágában kikiáltották az önálló Csehszlovákiát és az Osztrák-Magyar Monarchia flottájának parancsnoka javaslatot tett az uralkodónak: adják át az egész hajóhadat az új jugoszláv államnak, illetőleg a Horvát Nemzeti Tanácsnak. És ugyanekkor Budapesten a Liget-szanasatóriumban tanácskozássra ültek össze Kunfi Zsigmond és Bokányi Dezső szocialista vezérek, Bartha Albert alezredes a temesvári katonai parancsnokság vezérkari főnöke és Roth Ottó dr. ügyvéd, a temesvári szociáldemokraták bizalmának letéteményese ...

B) A forradalom és a megszállások.

Bartha Albert alezredes, vezérkari főnök a Liget-szanasatóriumban a szocialisták vezetőivel nem a forradalomról, hanem az alkotmányos államhatalom átvételének esélyeiről tárgyalt. A forradalom kitörését a tanácskozó urak sem sejtették a közel jövőben éppúgy, mint annak később élére jutott többi szerepvivői.¹

Miután Bartha a szocialista vezéreket tájékoztatta a hadihelyzetről, azzal az érzéssel térhetett haza, hogy a követ-

¹ Lásd: Hatvany Lajos: „Egy hónap története“ és Göndör Ferenc: „Valomások könyve“ című írásaiból.

kező napokban már igen nagy szerep jut részére, nem azért, mert Bokányi és Kunfi kilátásba helyezték, hogy belőle esetleg hadügyminiszter lesz, hanem mert Budapesten megtudta, hogy a Tisza-Maros közének katonai kiürítése komolyan szóba kerülhet és így — Roth Ottó közlése szerint — ez az értesülésük érlelte meg bennük azt a gondolatot, hogy önmaguk megalakította szervezettel próbálják a Bánságot megmenteni.² Az október végén megrendezett sorozatos kisebb tüntetések után 29-én Temesváron egy nagyobbra került a sor. Viszonylag esendben telt a következő nap és az az éjszaka, amely Budapesten döntő fordulatot hozott, amiről Roth még az éjszaka folyamán a „Népszava“ szerkesztőségétől telefonértesítést kapott.

Másnap, október 31-én reggel, Korossy György főispán (aki az 1918. március 13-án Budapesten váratlanul elhunyt Joannovits Sándor helyére került), a Budapesten megalakult Nemzeti Tanácstól távirati felhívást kapott, amely felszólítja, hogy ennek hatalmát ismerje el és a helyben létesítendő Nemzeti Tanács rendelkezésére álljon. Korossy ekkor a polgármesteri hivatalban értekezletet tartott és erre meghívta azokat is, akikről sejtette, hogy a helybeli Nemzeti Tanács vezetői lesznek, mert a szervezett munkásság szellemi vezetéi, így Roth Ottó dr. ügyvédet és Jakobi Kálmán dr. munkáspénztári igazgatót is, akikkel már előző nap izgatott hangú tárgyalásokat folytatott.

Ez az értekezlet elhatározta, hogy a főispán délután négy órára a törvényhatósági bizottságot rendkívüli közgyűlésre hívja össze és összeállította azok névsorát, akik a húsz tagú Nemzeti Tanácsba jutnak.

² A Liget-szanatóriumi találkozót Roth dr. a következőképp adja elő: Reggel Pestre érve, abban maradtunk, hogy a Liget-szanatóriumban találkozunk Hacsak hirlapíró betegszobájában. Ezen a napon jelent meg Lázár Miklós lapjában, a Déli Hirlapban a hír, hogy az AOK. rendelete szerint a Marosig ki kell üríteni Délmagyarországot. A párt választmányi üléséről elvittem Bokányit és Kunfit Hacsak betegágyához, ott volt már Kobek Kornél későbbi hadügyi államtitkár és egy Müller nevű kapitány, valami magasrangú tiszt adjutánsa. Éppen mikor odaérteztünk, jelent meg Bartha Albert is, mellén összes kitüntetéseiével. Roppant impozánsan nézett ki, Bokányi és Kunfi egész kicsik lettek előtte. Bemutattam őket egymásnak és Kobek Kornél képviselő ekkor ezeket mondotta:

„Összehoztam az urakat azért, hogy módjában legyen a szociáldemokrata párt vezetőinek belátni Délmagyarország viszonyaiba: most megláthatják, milyen bajok vannak ott. Viszont az alezredes úr hálás lesz, hogy olyan mozgalommal hoztuk össze, amelynek révén olyan tájékoztatásokat kaphat, aminőket odahaza meg nem szerezhet. Mivel az egész ügy magyar kérdés, a holnapi nap előkészítésére szükségesnek tartottam az urak összehozását“. Ezután tárgyaltak és abban állapodtak meg, hogy Bartha Albert hajlandó elvállalni a hadügyministerséget, amennyiben az ő jelöltjük, egy ezredes nem felelne meg. Az ezredes nevét nem mondták meg, akkor én sem tudtam, csak annyit mondtak: az illető Károlyi Mihály embere. Bokányinak és Kunfinak nagyon tetszett Bartha és mondták: jó lesz vele számolni. Később tudtam meg, hogy az említett ezredes, Lindner Béla volt.

Az értekezleten megjelentek közül többen a katonai tisztí kaszinó nagytermébe siettek, így Roth Ottó is, akit oda Bartha Albert hívott meg, ahol 11 órára Bartha Albert alezredes vezérkari főnök rendeletére a katonatisztek és hivatalnokok összegyűltek. A Bánságban a forradalmat tulajdonképpen itt robbantotta ki az AOK.-nak az a sürgönye, amelyet Bartha Albert olvasott fel és amely közli, hogy a cseh és szlovák tisztek a prágai csehszlovák, a délszláv tisztek pedig a zágrábi délszláv Nemzeti Tanácsnak vannak alárendelve. Bartha a sürgöny felolvasása után magyar nyelven hozzátette, hogy ez a fordulat természetesen azt jelenti, hogy a magyar tisztek most már a Magyar Nemzeti Tanács alá tartoznak. Ezután felszólította Roth Ottó doktort: szóljon a tisztekhez. Roth ekkor már forradalmi beszédet mondott.³

³ A gyűlésen történekről a jelenvoltak közül Roth Ottó és Folba János előadása eltéréseket mutat, ezért mindkettőjük nyilatkozatát ide iktatjuk:

Roth Ottó a tisztí kaszinóban történeket a következőképpen adja elő. A kaszinóban már vagy ezer tiszt volt jelen. Felmentem a színpadra, amelyen von Horth generális, Bartha Albert vezérkari főnök és egy csomó szárnysegéd állott. Én voltam az egyetlen civil a pódiumon, egy csúnya, öreg felöltő volt rajtam. Horth tábornok üdvözölte a megjelenteket és felhívta Bartha ezredest: olvassa fel az AOK.-tól érkezett táviratot. Miután Bartha felolvasta a német szöveget, magyarul így folytatta: „ez azt jelenti, hogy mi meg a Magyar Nemzeti Tanácshoz csatlakozunk.“ Erre óriási éljenzés támadt, mire Bartha kijelentette: „a többiről majd dr. Roth Ottó tájékoztatja önöket“. Megjegyzem, mi előzőleg meg sem beszéltük azt, hogy én szólni fogok. Körülbelül a következőket mondtam: „Uraim, a köztársaság publikálva van. Kötelességünk, hogy lehetőleg a legbékésebben, a legrendesebben csináljunk mindent, hogy megmentsek, ami még menthető. Közelednek az antant-csapatok. Vigyázzunk, hogy ezt a kis földet, melyet reánk bíztak, megtartsuk. Kérem az urakat, fáradjanak át a Városháza termébe, ahol a munkás-tanács és az itt megválasztandó katona-tanács összeül. A munkások már várják az urakat“. Megjegyzem, fogalmunk sem volt a szovjet-ről. Az újságokban olvastuk, hogy az orosz forradalomban munkás- és katona-tanácsok alakultak, ezt utánoztuk javaslatunkkal. Beszédem további részében, amely a multat is kellőképpen ostorozta, azt javasoltam, hogy miután a rend-, jog- és életbiztonság fenntartása céljából szükséges, hogy egy kézben egyesüljön Délmagyarországon minden hatalom, kiáltsuk ki katonai népbiztosunkká és vezérünké Bartha Albert alezredes urat. Ezzel önkéntelenül degradáltam Horth generálisat. Javaslomat nagy éljenzéssel elfogadták. Ezután indítványoztam, hogy mindegyik nemzet alakítsa meg a maga tanácsát, és delegátusait küldje fel a városi közgyűlési terembe, ahol a Bánáti Néptanácsot akarjuk megalakítani. Ekkor Cosma Aurél dr. ügyvéd, tartalékos százados, a temesvári románság vezetője felém kiáltotta: „Te Ottó, mi nem mehetünk veled! Mi román tisztek be kell, hogy várjuk a román Nemzeti Komité határozatát.“ Ezután románul folytatta, hogy jöjjenek vele a román tisztek a további teendők megbeszélésére. Én azt kérdeztem tőle: mi az álláspontja az éljelmezés és közbiztonság kérdéseiben? Azt együtt kell csinálnunk — mondotta Cosma —, de nem alakilag. Dr. Gabriel ügyvéd a németek részéről aggodalmát fejezte ki, hogy Muth Gáspár dr. nem fogja megcsinálni a Német Nemzeti Tanácsot, mert 48-as függetlenségi meggyőződésű. Én biztattam Gabrielt, hogy csak csinálják meg. Muth Gáspár dr. az

A gyűlésről távozó katonatisztek és a polgárok százai a Városháza tanácstermében gyűltek össze és itt megalakították a „Bánáti Néptanács“-ot, amely polgári népbiztosnak Roth Ottó doktort, katonai népbiztosnak pedig a tiszti értekezleten történekmek megfelelően, Bartha Albertet kiáltotta ki. Ezt a határozatot Roth Ottó dr., a Jenőherceg-téren egybesereglett munkások és kiváncsiak előtt a Városháza erkélyéről adta hírül.

Hogy milyen jog- és hatásköre lesz ennek a Bánáti Néptanácsnak, arról a jelenlevők közül senkinek sejtelme sem volt. Sokan úgy gondolták, hogy ez a budapesti Nemzeti Tanács helyi szerve, ugyanez volt a délután 4 órakor megtartott törvényhatósági közgyűlésen az elnöklő Korossy György főispán álláspontja is. Roth és Bartha azonban egészen más álláspontra jutottak. Ők önálló bel-, sőt külpolitikát akartak csinálni, amit bizonyít az is, hogy amikor november 3-án a Gyárudvarban a szocialisták gyűlésén a budapesti Nemzeti Tanács megbízottja bejelentette, hogy a „Constituante“ nemsokára dönteni fog az államformáról, Roth Ottó kijelentette, hogy ez a Bánságot már nem érdekli, hiszen Temesvárott a katonatisztek, katonák és munkások már október 31-én kikiáltották a Bánáti Köztársaságot. Csakhogy ennek hatásköre tényleg alig terjedt Temesváron túl. Még Temes megyében sem vették figyelembe rendelkezéseit, még kevésbé Torontál és Krassó-Szörény megyékben. Amikor november 3-án ennek kiküldöttei Lugosra érkeztek, hogy itt a már előző nap feloszlott Nemzeti Tanács helyébe új Néptanácsot alkossanak és ezt a Bánáti Nép-

egynapos Hadik kormány nemzetiségi államtitkárja lett volna, ki is nevezték, de mire hazajött, már olvasta a lapokban, hogy kormánya megbukott.

Falba János, ezidőszerint m. kir. táborig fősperes, aki akkor a temesvári hadapródiskola lelkész-tanára volt, a tiszti gyűlés eseményeit a következőképpen adja elő: A kitűzött órában nem a Militárkommandó parancsnoka, br. Horth tábornok, hanem a vezérkari főnök, Bartha Albert alezredes nyitotta meg a gyűlést. Feltűnést keltett, hogy a parancsnok nem jelent meg. Bartha felolvasta a AOK.-nak sürgönyét és azután bejelentette, hogy a király felmentette a katonákat és a tisztikart az eskü alól, hogy Budapesten új kormány alakult és hogy Temesvárott megalakul a Bánáti Népköztársaság. Azután felszólította a jelenlévő tisztikart, hogy nemzetek szerint csoportosuljanak és adják be a bizalmiférfiak nevét. Utána Roth dr. beszélt, vezércikkyszerű forradalmi beszédet mondott, amelyben ő is leszögezte, hogy a Bánáti Népköztársaság megalakult. Mind a két beszédet a jelenlévő tisztikar kínos meglepetéssel hallgatta végig és tetzésnyilvánításának kifejezést egyáltalán nem adott. Roth és Bartha távozása után egy dr. Csillag nevű tartalékos hadbírófőhadnagy szólította fel a tisztiket, hogy csoportosuljanak nemzetiség szerint és a teremben még a helyet is ő jelölte ki a számukra. A tisztikar nem magyar állampolgár része elhagyta a termet, sokan a magyar állampolgárságú tiszték közül is. Hogy továbbra mi történt, nem tudom, mert magam szolgálatba mentem.

Az egykorú laptudósítások szerint báró Horth tábornok nyitotta meg és rekesztette be a gyűlést.

tanács alá rendeljék az egész vármegyével együtt, ez a próbálkozásuk sikerre nem vezetett, sem a szocialisták, sem a radikálisok nem mutattak hajlandóságot követett magatartásuk megváltoztatására, mert úgy látták, hogy Issekutz Aurél alispán irányítása és rendelkezései a közbiztonságot és közellátást a legjobban védhetik meg, illetve láthatják el, az adott viszonyok között. A románok egyenesen gúnyt űztek a temesváriak próbálkozásaiból, Branisce mosolyogva említette, hogy neki ugyan Bartha és Roth urak felajánlották Krassó-Szörény vármegyében, mint román területen, az államhatalmat, de ő ezt a megiszteltetést magától elhárította, mert nem akarja, hogy itt is a katonák úgy trombitáljanak, mint Temesváron: doktorrothto-doktorrothto...

Az október 31-éről november 1-ére virradó éjjel megkezdődtek Temesváron a zavargások. A kaszárnyákból az éj folyamán sokan megszöktek, úgy, hogy reggelre ezekben már nem volt olyan karhatalom, amellyel rendelkezni lehetett. A tartalékos tisztek nagy része is elhagyta szolgálatát. Példás rend már csak a kadettiskolában volt, annak ellenére, hogy Folba János tábori lelkész kivételével, a szolgálatot ott csupa rokkant vagy tartalékos tiszt teljesítette.

Ezért érthető, hogy amikor az aradi vonattal megszökött rabok érkeztek és ezek a józsefvárosi állomást és az ezzel szemben lévő Korona-szállodát fosztogatni kezdték, a rend helyreállítására csakis a kadettiskola növendékei voltak igénybevehetők.⁴

⁴ Folba János szerint: November 1-én közvetlenül az ébresztő után, hiányos öltözetben egy csendőr-főhadnagy jelentkezett a kadettiskolában, aki karhatalmat kért, mert Aradról vonattal érkeztek a kitört rabok, ezek fosztogatják a józsefvárosi állomást, a csöcselék pedig felgyújtotta a „Korona“-szállodát és indul a város felé. Közölte, hogy több kaszárnyában járt, de se katonát, se csendőrt nem talált. Folba intézkedésére a kadettiskola növendékei három szakaszban indultak meg a veszélyeztetett pályaudvar felé, az első két szakasz fegyveresen töltenyekkel, a harmadik, amelyet az első évesek alkottak, tölteny nélkül. Már útközben, a józsefvárosi templommal szemben lévő Winternitz-üzlet fosztogatói közül 18 szökött katonát terelt két növendék a Laudon-laktanyába. Az állomás előtti tér szárnalmas képet mutatott. A fosztogatók javában dolgoztak. A riasztó lövésekre hanyatt-homlok menekültek a szeszgyár és a kalapgyár irányába, ahol őket az ez irányból előnyomuló egyik szakasz fogta el. Egész délig tartott a szökött katonák és hadifoglyok összeszedése, akik közül igen sok orosz tükéletesen ittas állapotban talicskákon kellett elszállítani. Ez a különös látvány egy kis mosolyt is hozott a megriadt emberek arcára. Természetesen a rendcsinálás közben sok súlyosabb és könnyebb sebesülés történt. A józsefvárosi állomáson Makár 69-es főhadnagy parancsnoksága alatt őrség maradt, aki noha 40 fokos lázzal küzdött, a rendet biztosítani tudta, mert a kadettok tökéletes fegyelmelzettséggel és elszánt bátorsággal teljesítették parancsait. A kadettok kezükben tartott gránátokkal fenyegették a vonatokkal érkező katonákat és kényszerítették őket arra, hogy fegyvereiket átadják. Így rövidesen háromezernél több fegyver és igen nagymennyiségű tölteny jutott birtokukba.

A városban a személy- és vagyonbiztonságot még napokon át főleg a kadet-

November 1-től szakadatlanul érkeztek a hírek a vidékről is, különböző fosztogatásokról és erőszakoskodásokról. Minthogy két magyar zászlóalj egyes részei még rendelkezésre álltak, ezeket és más hirtelen felszerelt alakulatokat Bartha a leginkább veszélyeztetett helyekre küldötte. Sajnos, a rendesinálók sokszor olyan kíméletlenül jártak el, hogy ez is rettegést keltett. Emellett voltak tiszték, akik jópénzért összeszedtek néhány fegyveres katonát és ezekkel különösen a szorongatott vidéki birtokosok és kereskedők vagyonának megmentésére indultak és sok esetben a helyszínen lövették agyon a fosztogatáson érteket.⁵

Mindenszentek reggelén Lugoson is különös hangulat vett erőt az embereken. Csoportosan jártak föl-alá és jókedvűen mosolyogva mondogatták: kitört a forradalom. Ami ezelőtt még félelmetes rém volt, mint bekövetkezett valóság a legtöbbszörben ujjongást, diadalmas örömmámort váltott ki, természetesen elsősorban a román nemzetiségűek között. Csakhamar katonákat, csendőröket, tiszteket láthattunk, akiknek sapkájáról hiányzott a rózsza, kardjukról a bojt. Az emberek nem tudták miért, de minden sapkarózsa ellen irtóháborút indítottak itt is. Már a délelőtt folyamán az állomás felől lövöldözések hallatszottak, az átvonuló katonák ilyenekkel adtak örömüknek kifejezést. A honvédkaszárnyában megalakult a katonatanács, Réthy Zsolt ezredes elnöklete alatt. Az elnök rendelkezése szerint minden katona, aki haza kívánkozott, elhagyhatta a kaszárnyát, így csakhamar fegyverzetükkel, felszerelésükkel széledtek ezek szét. Néhány radikális és szocialista ügyvéd falragaszokon a Városházára hívta a népet a Nemzeti Tanács megalakítására.

Az esti órák részletesen meghozták a budapesti események híreit, Tisza István meggyilkolását, a Hadik-kormány megalakulását és lemondását és a Károlyi-kormány kinevezetését. A helybeli „Nemzeti Tanács“ is megalakult a délután folyamán, a baj csak az volt, hogy a románok ettől magukat távol tartották. November 2-án már a vidékről fosztogatások hírei érkeztek. Réthy elnök hazaküldött katonái közül sokan megkezdték működésüket. Issekutz Aurél alispán délután 3 órára értekezletre hívta a város különböző társadalmi osztályainak és nemzetiségeinek hivatott képviselőit, ezek között a megalakult „Nemzeti Tanács“ vezetőit. Az alispán meghívását elfogadták a románok is és az értekezleten kivétel nélkül megjelentek közülük azok, akiknek a jövő alakulásában szerep jutott, így Branisce Valér dr., Frențiu Valér dr., gör. kat. püs-

tok derekas viselkedése óvta meg, de e tekintetben kiváló szolgálatokat tett Vidrihin Stan, a vízművek igazgatója is, aki saját embereit fegyvelmetlenül együtt tartotta.

⁵ Érdekes részletek olvashatók erre vonatkozólag meglehetősen regényes aláfestéssel Niamessnyéné, Manaszgy Margit: „Villámlik messziről“ című könyvében. (173—177. l.).

pök, Popviciu György dr., gör. kel. főesperes, Baltescu János dr., Lugos város polgármestere, Dobrin György dr. ügyvéd és Rațiu Domokos, az „Albina“ fiókjának igazgatója.

A „Nemzeti Tanács“ tagjai ezen az értekezleten kijelentték, hogy mivel Budapesten a „Nemzeti Tanács“ kebeléből törvényes kormány alakult, helyben a „Nemzeti Tanács“-ra szükség ninesen, mert a kormánynak alárendelt hatóságok hivatottak arra, hogy a szükséges intézkedéseket megtegyék. Branisce dr. hangsúlyozta, hogy mivel e megye jövődő hovatartozandóságáról dönteni nem ez az értekezlet hivatott, nagy politikával nem foglalkozhatik, de vállvetetten törekedni kell a személyi- és vagyónbiztonság megőrzésére. Indítványozta, hogy a közönség ily értelmű felvilágosítására a következő napon (november 3.) tartsanak népgyűléseket. Csatlakozott az alispán előterjesztéséhez, amely a polgárórség létesítését javasolta. Az értekezlet elfogadta az alispán és Branisce dr. indítványát és elhatározta, hogy ezekről a közönséget falragaszokon értesíti, amelyeken az értekezleten résztvetteket névszerint felsorolják, hogy a polgárság lássa a különböző nemzetiségek és társadalmi osztályok képviselőinek egyakarását.

A Réthy által megalakított katona-tanács ekkor már csak névleg létezett. Ami csekély katonai karhatalom még rendelkezésre állott, annak parancsokat, helyesebben kérelmeket Dobó Remus őrnagy és Micu százados, vagyis a két román nemzetiségű tiszt adott. Ezek vezetése alatt november 3-án mintegy ötven tiszt és altiszt a „Concordia“ szálló kerthelyiségébe vonult, a román népgyűlés színhelyére, mert az előző napi értekezletnek megfelelően a románok külön tartottak népgyűlést. Ezen Frențiu püspök elnöklése alatt és Branisce felszólalása után elhatározták egy külön román karhatalmi zászlóalj felállítását. A polgárok és munkások együtt tartott népgyűlése a délután folyamán teljesen rendben zajlott le. A felszólalások higgadtak voltak és mivel az ülés alatt megérkezett a kormány sürgönye, amely nemzetórség felállítását kívánta, ennek tagjaiul bőven jelentkeztek, mert a kormány meggondolatlanul nagy zsoldot helyezett kilátásba. November 3-án tehát Lugoson két karhatalmi alakulat szervezését indították meg: a kormány által kívánt nemzetórségét és a románok által elhatározott román zászlóaljét.

November 4-én már a legelszomorítóbb hírek érkeztek a vármegye egész területéről. Mindenünnen katonai vagy csendőri segítséget kértek, amit azonban az alispán kilátásba sem helyezhetett. A megszorult főszolgabírák és jegyzők legalább fegyvereket és töltényeket reméltek és tényleg az ilyenek szétosztása, ha nem is a kívánt mennyiségben, eleinte lehetségessé vált. Legsúlyosabb összeütközés a rablóbandákkal Facsádon és környékén történt. Itt kirabolták több kereskedő áruraktárát és hiába volt a román értelmiség kérő szava, hiába könyörgött

a görögkeleti esperes, a fosztogatók tovább garázdálkodtak, amíg az előző nap megszervezett polgárőrség, amelynek segítségére sietett a lugosi repülőosztág egyik gépe is, fegyverét nem használta. Tizenhárom férfi és öt nő vesztette így életét és igen sokan sebesültek meg. Később Kossova község környékén ismét összeverődött a rablótömeg, ahol új harc keletkezett, amelynek megint 30 halottja lett. A polgárőrségnek és az utólag hozzácsatlakozott csendőrségnek vesztesége nem volt. Bandák fosztották ki a katonai vezetés alatt álló marzsinai falepároló-telepet is. A központi szeszfőzdék mindenütt, a főszolgabírói és jegyzői hivatalok, valamint ezek lakásai igen sok helyen a garázdálkodók martalékaul estek. Katonai karhatalom pedig a következő napok alatt már rendelkezésre egyáltalán nem állott. Sőt miután a román gárda felállítását elhátárolták és a román tisztek a kaszárnyákban a parancsnoklást átvették, a raktárakból fegyvert sem adtak a polgárőrök, illetve nemzetőrség részére. Szerencsére Litsek Zoltán dr., aki a vasútállomás polgárőrségének parancsnoka lett, az átutazó katonákat lefegyverezte és így néhány száz puskát, két gépfegyvert és sokezer töltényt szerzett, amivel legalább Lugos város védelméről gondoskodni lehetett, viszont a román karhatalmi zászlóalj akcióba lépése egyre késétt.

November 7-én délután Issekutz Aurél alispán értekezletre kérte Eöttevényi Olivér főispánt, Frențiu Valér gör. kat. püspököt, Branisce Valér szerkesztőt, Jakabffy Elemér és Nikolits Dániel képviselőket. Ez az értekezlet mélységes benyomást tett a résztvevőkre, mert itt a románság álláspontja Branisce ajkairól nyíltan kifejezésre jutott.

Az alispán bevezető szavaiban hivatkozott arra a felhívásra, amelyet a „Magyar Nemzeti Tanács“ nevében Hock János, a „Román Nemzeti Tanács“ nevében Mihali Tivadar és a szász képviselők megbízásából Meltzer Vilmos írt alá, amelyben „a magyar, román és szász nemzetnek minden fiát felhívják, hogy egymással érintkezésbe lépve, a belső rendet egymást megértő kölcsönös bizalommal biztosítsák és e célból közös egyetértéssel állapítsák meg mindama módozatokat, melyekkel a bekövetkező eseményekkel szemben a személy- és vagyonbiztonságot együttesen és legjobban megvédhetik“.

Az alispán ajánlotta, hogy alakítsanak egy tíztagú bizottságot, amelynek tagjai közül legyen öt magyar és öt román. Ezt a bizottságot a hatóságok minden fontosabb ügy eldöntésénél hallgassák meg. Miután Nikolits képviselő helyeselte az indítványt, Branisce Valér mintegy másfél órán át ismertette álláspontját. Valóban érdekesítő fejtegetései során utalt arra, hogy tulajdonképpen a Magyar Nemzeti Tanács azal, hogy a Károlyi kormányt arra kényszerítette, hogy a királytól visszakérje esküjét és esküt neki tegyen, nemcsak a már előbb megszerzett törvényhozói, de az egész végrehajtói és ál-

lamfői hatalomnak is kizárólagos birtokosa lett, vagyis most már a magyar nemzet egyedüli képviselője. A román nemzet ilyen képviselője már régen a Román Nemzeti Komité. Mint-hogy pedig a Monarchiában minden tényező és így a Nemzeti Tanács is, a wilsoni elvek alapján áll, ezek pedig a nemzeteket nem hagyják egymás alatt, így a Magyar Nemzeti Tanács-nak és az abból alakult és tőle függő kormánynak rendelkezési joga olyan területen nem lehet, amely ugyancsak a wilsoni elvek értelmében magyar területnek többé nem tekinthető. Krassó-Szörény vármegye románlakta területén tehát a még itt működő politikai hatóságoknak más feladatuk nincs, mint likvidálni a magyar állameszmét, hogy ezen a területen a román uralom minden nagyobb rázkódtatás és rendzavarás nélkül helyet foglalhasson. Ezért nem vehet részt olyan testületben, amely felerészt magyarokból áll. A vármegye területén 40 községben már szovjet alakult, ezek a magyar hatóságok képviselőit elűzték, a postát, községházát hatalmukba kerítették és be is jelentették, hogy semmi mást, mint a Román Nemzeti Komité-t maguk felett nem ismernek el. Ha tehát én — folytatta Branisce — ezt a nekem felajánlott rendelkezési jogot el nem fogadom, csak azt érem el, hogy helyemet vesztem, és más, talán kevésbé meggondolt veszi át a rendelkezést. Ezért arra kérte az alispánt, tegye lehetővé, hogy telefonon és sürgönnyel érintkezhessek valamennyi községgel, mert most az a helyzet, hogy azokkal a községekkel, melyekben a szovjet tartja kezében a hatalmat, érintkezhetik, ha azok felhívják, a többivel nem, pedig ez a közbiztonság érdekében szükséges volna. Mert a pacifikálásnak egyetlen módja, hogy ezt a románság vezérégyéniségeire bízzák. Ezeknek kell felvilágosítani a népet, hogy miután minden vágya mint érett gyümölcs az ölébe hullott, minden zavargás csak veszélyezteti az eredményt. Úgy pacifikálni, mint ahogy a hatóság teszi, hogy százával löveti az embereket, mert egy-egy jegyző, vagy zsidó szatócs holmiját széthordják, vagy egy kincstári faraktárból fát visznek el, nem lehet. Kéri, hogy a kormány olyan rendeleteit, melyek az előadottakkal ellenkeznek, a hatóságok ne hajtsák végre és minden tényező tartózkodjék az olyan cselekményektől, melyek a békés likvidálást akadályozzák.

Branisce dr. után Jakabffy Elemér dr. képviselő annak a felfogásának adott kifejezést, hogy mivel november 2-án Branisce is azon a nézeten volt, hogy nagy politikát itt nem csinálhatunk és törekvésünk egyedül az lehet, hogy a személy- és vagyonbiztonságot megőrizzük, helyes volt az alispán kísérlete, hogy maga mellé tanácsot szerezzen. Úgy látja, öt nap alatt Branisce lényegesen megváltoztatta álláspontját, hiszen ő itt most már csak román impériumot ismer. „Mi magyarok — folytatta Jakabffy — tudjuk, hogy egészen új helyzetbe jutunk, de ez még csak kialakulóban van. A főispán és alispán

a magyar kormánytól kapnak utasítást és huszonnégy óra előtt tettek esküt arra, hogy a magyar államot és annak függetlenségét megvédik. Ne kívánja tehát Branisce dr., hogy akkor, amikor úgyis tudjuk, hogy politikai ideálunk, az egységes magyar állam elveszett, mi ehhez hűtlenek legyünk, mint menekülő patkányok. Branisce dr. kifejtette, hogy ha a magyar államhatalom likvidálása megtörtént, testvéreileg kíván élni a román itt a magyarral. Azt hiszem, ez a testvéri egyetértés könnyebben megvalósulhat becsületes férfiakkal, mint olyanokkal, kiken nemzetük elárulásának bélyege van.“ Issekutz alispán mindenben osztotta ezeket a fejtegetéseket, Eöttevényi főispán pedig kilátásba helyezte, hogy az elrendelt telefonzárlat megszüntetése érdekében a szükséges lépéseket megteszi.

Távozóban odaszólt Branisce dr. a nagyon levert Issekutzhoz: Alispán úr! A román impérium természetes dolog. Mi tisztelni fogjuk az önök jogait, sőt érzelmeiket is. Soha el nem felejttem és büszke vagyok reá, hogy az Ön elesett fia keresztjére román kéz, románul írta reá, hogy hős volt, ki a házáért elesett!“

Issekutz sírva fakadt...

Az alispán tehát a tervezett tizes-bizottság nélkül, Eöttevényi főispán-kormánybiztossal (akit csak november 12-én mentettek fel) egyetértően, legjobb belátása szerint intézte az ügyeket és csak esetről-esetre hívott meg tanácskozássra olyanokat, akiket erre leghivatottabbnak tartott. Amikor november 5-én Temesvárról falragaszok érkeztek, amelyek Bartha Albert és Roth Otto aláírásával a statárium elrendelését közölték, ezek kifüggesztését megtiltotta, mert megyéje területén a Bánáti Néptanács hatáskörét nem ismerte el. De ép így nem foganatosította a különböző katonai hatóságok (hadügyminisztérium, kerületi parancsnokság, temesvári katonai parancsnokság) egészen eltérő, sokszor nagyon is ellentmondó, sőt néha nevetséges rendelkezéseit sem. Az egyik ilyen például azt kívánta, hogy a harctérről hazatérő legénységet földísztett pályaudvarokon, lehetőleg zenezóval kell fogadni...

A november 14-én megtartott rendes havi közigazgatási bizottsági ülésen azután tevékenységéről úgy adott számot, mint ahogy azt a béke napjaiban tette. Ez az alispáni jelentés megdöbbenítő képét adta a két hét alatt történeteknek, a forradalmi napok embert és anyagot pusztító szörnyűségeinek.

*

Amíg Krassó-Szörény vármegyében a forradalom kitörését követő napon a rendelkezési jog tulajdonképpen ismét a törvényes hatóságokra, elsősorban az alispánra szállt és az intézkedésekben ezeket holmi forradalmi alakulatok nem korlátozták; Temes megyében, de különösen Temesváron helyettük a Bánáti Néptanács, azaz Roth Ottó és Bartha Albert in-

tézkedtek. A Bánáti Néptanács állandóan ülésezett. Ebbe minden Nemzeti Tanács egy-egy civil- és katona tagot küldött⁶ és csak ennek határozatait hajtották végre a törvényes hatósági szervek. Korossy főispán, Ferenczy alispán és Geml polgármester úgyszólván teljesen hatáskör nélkül maradt.

Amikor a Néptanács vezetői már tudatára ébredtek annak, hogy az a bizonyos, önálló Bánsági Köztársaság nem valósítható meg, ők is arra törekedtek, hogy törvényes alapra jussanak. Roth Budapestre utazott és ezért Batthyány Tivadar belügyminiszternél kieszközölte Bartha kormánybiztosi kinevezését a három bánsági megyére. Bartha kormánybiztossága azonban csak két vagy három napig tartott, mert — amint Kunfi Roth-tal telefonon közölte — Lindner „sírögöresökben fetreng“, és így a magyar kormánynak Barthára szüksége lévén, őt hadügyminiszterré tette. Ezért november 9-én helyére Roth Ottó nyert kineveztetést. Jakobi Kálmán dr. Temesvár város, Tókécs István dr. megyei főjegyző pedig Temes megye főispánja lett. Így Roth hatásköre — legalább néhány napra — jogszerűvé vált Torontál és Krassó-Szörény vármegyékre is, amelyek tényleges vezetése azonban az alispánok kezén maradt. Természetesen a hatáskörök pontos szétválasztásáról szó sem lehetett. A legsürgősebb feladatokat Roth azokkal igyekezett megoldani, akiket a kormánybiztosságon megszervezett egyes osztályok élére helyezett.⁷

Sok gondot okoztak az új közigazgatási vezetőknek a vidéken állandóan tovább garázdálkodó rablóbandák megfékezései a nem túlságosan fegyelmezett és engedelmes nemzetőrök segítségével, a szükséges pénzüsszegek előteremtése, majd a német katonaság átvonulása. November 10-én már tudomásukra jutott, hogy a szerb csapatok Versec törvényhatósági várost megszállták és ezzel a telefonösszeköttetés is megszakadt. Roth Ottó futárt küldött Versecre, hogy tájékoztadjék a szerbek magatartásáról. Ez eléggé megnyugtató híreket hozott. 13-án a szerb sorkatonaság már Oravicára is bevonult, 14-én délben pedig Lugosra érkezett egy százados vezetése alatt 180 szerb katona. A Bánság megszállása tehát, a gróf Károlyi Mihály és Franchet D'Esperay között november 7-én Belgrádban létrejött megállapodásnak megfelelően, megindult.

A szerb megszállás jellemzéséül álljanak itt azok a naplószerű feljegyzések, amelyekkel e sorok írója az eseményeket nyomban lerögzítette.

⁶ A Magyar Nemzeti Tanács polgári tagjai közül a legkiválóbbak Rech K. Géza, Fall Endre dr., Hajdú Frigyes dr., Bodrossy Lajos és Szávay Zoltán voltak.

⁷ A belügyi osztály élére Barvig Ödön dr., majd Veterány Viktor dr., a kereskedelmi élére Szávay Zoltán, a népjóléti élére Somló Lipót került.

Lugos. November 14. Délután egy és két óra között egy szerb zászlóalj elővédje érkezett városunkba. Az első ellenséges csapat a világháborúban, 180 szerb katona egy százados parancsnoksága alatt, akiket Baltescu polgármester a tanács tagjaival fogadott.

November 15. A szerb megszálló csapat parancsnoka ma délelőtt felkereste Issekutz alispánt, akitől felvilágosítást kért főleg arról, hogy a Romániából átvonuló német csapatok ezidőszerint a vármegye melyik részén tartózkodnak. A parancsnok közölte, hogy utasítása szerint a magyar közigazgatást kell meghagynia és támogatnia a rend biztosításában. Réthy ezredesnek meghagyta, hogy holnap estig az összes tényleges tiszték és a sorkatonaság a várost hagyja el, mert különben foglyokként kezeli őket. A kincstár tulajdonát képező szerelvények, fegyverek és egyéb értékek el nem vihetők.

November 16. Az összes kaszárnyákba, élelemraktárakhoz és a vasút-állomáshoz szerb katonaság került. A kaszárnyákban hátrahagyott kincstári vagyont a megszálló csapat birtokába vette. A szerb városparancsnok közölte, hogy a helyben talált karhatalmat (nemzetőrsképeket) túlnagynak tartja és csak 100 magyar és 100 román nemzetőr megtartását engedélyezi. Az átvonuló németek lefegyverzését a szerbek meg sem kísérelték. A tényleges tiszték és hozzátartozóik este hagyták el a várost különvonaton. Marhakocsikban és ablaküvegtelen személykocsikban bútoraik és más holmijuk közé szorítottan szánalmas állapotban. A tényleges tiszték közül Dobo Remus őrnagy és Micu százados itt maradtak, mert magukat már nem tekintik magyar honvédtisztnek.

November 17. Minthogy a csendőrség Szegedről parancsot kapott, hogy szintén hagyja el a Tisza-Maros szögét, Issekutz alispán, aki az éj folyamán kapta meg Budapestről kormánybiztosi kineveztetését, azonnal érintkezésbe lépett a megszálló csapat parancsnokával és kérte, hogy a csendőröket közbiztonsági közegeknek és ne katonáknak tekintse és így engedje meg, hogy helyükön maradhassanak. A százados ígérte, hogy felettes parancsnokságának ilyértelmű előterjesztést tesz. Az átvonuló német csapatok már Karánsebesre érkeztek, amit az alispán a megszálló csapat parancsnokának tudomására hozott. Valószínűleg a megszállásnak tulajdonítható, hogy tegnap, a magyar köztársaság kikiáltásának napján, egyetlen zászló sem jelezte a polgárság örömét és azok közül is többen, akik a radikalizmus lehangosabb szóvivői voltak, most csendes visszavonultságban élnek.

November 18. A déli órákban szerb zászlóalj érkezett Lugosra. Parancsnoka, Silvi alezredes felkereste Issekutz kormánybiztost és közölte, hogy mindenképp segítségére lesz a személy- és vagyonbiztonság megőrzésében. A magyar csendőrö-

ket továbbra is működésük helyén hagyja, sőt, ahol szükséges lesz, oda megerősítést küld a saját katonáiból. Egyelőre Szákulra 15, Karánsebesre 24 katonát küldött. Resicán 100 főnyi a megszálló csapat. A vármegye déli részein a szerb katonaság helyreállította a rendet. Lugoson a rendőrség is folytathatja működését, azonban a nemzetőrseknek, tekintet nélkül arra, hogy románok vagy magyarok, — mindenütt le kell szerelniök. A megszálló csapatok megszüntették a távíró- és távbeszélő-forgalmat Budapestről és mindazon területekkel, amelyek a megszállotton túl estek.

November 19. Branisce dr., Dobo őrnagy és Micu százados megjelentek Silvi alezredes előtt és kérték, változtassa meg elhatározását és tűrje tovább a román nemzetőrséget. Eljárásuk eredménytelen maradt, ellenben az alezredes kijelentette előttük, hogy az itt talált közigazgatást az ügyek továbbvitelére illetékesnek tartja és ennek minden szükséges fegyveres támogatást megad.

November 20. Silvi alezredes ma kiadott hirdetményében nyilvánosságra is hozta azt, amit a román uraknak mondott. A 11 pontot tartalmazó hirdetmény ezenfelül 5 napon belül az összes fegyverek beszolgáltatását, a magánosokhoz bármily úton került kinstári tulajdonok átadását és különböző rendészeti intézkedéseket tartalmaz.

November 23. A szerbek és románok között egyre élesebb ellenszenv keletkezik. Nem lehetetlen, hogy rövidesen itt is oda- jutunk, ahova Versecen, t. i. a szerb cenzura a román újságokat és leveleket kézbesítés helyett egyszerűen megsemmisíti. Az első szerb erőszakosság is megtörtént ma. Negyven előfogat kirendelésére adott utasítást a szerb parancsnok, és amidőn az egyik kocsis szóváltásba került egy szerb katonával, ez szuronyát egyszerűen a kocsis gyomrába döfte. Ez sérülésébe belehalt.

November 24. A szerb parancsnok és a hatóságok tárgyalást folytatnak a dinár valorizálása tárgyában. A szerb parancsnok egy dinárt 2 korona 20 fillérrel kíván egyenlővé tenni.

December 5. Az alispán Orsován, Teregován és Szákulon járt, mindenütt a szerb katonaság és a magyar hatóságok összhangzatos működését állapította meg. Híre terjed, hogy Újvidéken a szerbek az egész Bánság anektálását mondták ki, egyelőre azonban vármegyénk területén csak a moldovai járásban és a jámi járás néhány községében veszik át a közigazgatást.

December 15. A szerb katonaság a begai, facsádi és marosberkesi járásokat még mindig nem szállotta meg, épp ezért itt a személy- és vagyónbiztonság a legkedvezőtlenebb helyzetben maradt. Az egyik kávéházban román fiatalok eljátszatta a román himnuszt, amelyet állva hallgattak végig. Minthogy

egy jelenlévő szerb detektív nem állt fel, ezért kérdőre vonták és amikor kijelentette, hogy ezen a földön csak két himnusz ismer, a szerbet és a magyart, tetteleg bántalmazták. Az eset folytatásaképpen a szerb parancsnok a bántalmazót letartóztatta és Versecre kísértette.

December 19. A verseci szerb nemzeti tanács rendelkezése következtében az oravicai járásba a magyar főszolgabíró helyébe szerb kerületi főnök került. A szerbek szigora már brutálissá kezd válni. Egy román földművesre, aki valamit lopott, 50 botot méretett egy szerb tiszt. Egy öreg paraszt sokallta ezt a büntetést, ezért bajuszát tépte ki egy szerb katona.

December 23. Vermes községben román nacionalisták agyonköveztek egy szerb főhadnagyot. A temesvári szerb parancsnokság 150 főnyi csapatot küldött az eset megtorlására.

December 26. Rezignált nyugalomban telt a karácsony. Velünk ünnepelt a szerb megszálló csapat parancsnoka, Silvi Carlo alezredes is, aki spanyol eredetű római katolikus.

Január 19. A szerb megszálló csapatok közegei a parancsnok rendeletére megkezdték az osztrák-magyar bankjegyek lepecsételését. A legkülönbözőbb pecséteteket használják, amelyek nyomát könnyen le is törölhetjük a bankjegyekről.

Január 23. Az összes állami hivatalnokokat felhívták, hogy az újvidéki szerb Narodna Upravához való hűségre esküt tegyenek. A vármegyeiek ilyen felhívást nem kaptak. Silvi Carlo alezredes helyettese magához rendelte az egyes hitfelekezetek lelkészeit és felszólította őket, hogy ezentúl imáikba foglalják Péter király nevét, csak hogy a románok december elseje óta már Ferdinánd királyért imádkoznak.

Január 28. Megérkeztek a románok által annyira várt franciák, mintegy 300 főnyi csapat. A szerbek csomagolnak és magukkal visznek mindent, amit csak lehet.

*

Temesvárra november 17-én délelőtt vonultak be a szerb csapatok. Lovasság, kevés tüzérség és néhány század gyalogság. Később ezek megerősítést kaptak. 20-án érkezett a hadosztályparancsnok: Georgievits György tábornok. A szerb tisztek eleinte itt is előzékenyen viselkedtek, különösen maga a parancsnok és segéd tisztje Popovits Milán nagy megértést mutattak. Kijelentették, hogy a magyar közigazgatást támogatják, megbeszélést folytattak Roth Ottóval, Jakobi és Tökés főispánokkal éppúgy, mint Ferenczy alispánnal és Geml polgármesterrel. A legénység tagjai azonban már az első nap kifosztották az Erdélyi-laktanya kantinját, feltörték a tisztek szekrényeit, később a katonai élelmiszer-raktárakat is fosztogatták és éjjel megtámadták a járőrelőket. A fegyelem tehát igen lazának bizonyult.

December 2-án francia csapatok is érkeztek Gambetta tá-

bornok parancsnoksága alatt, aki azonban a csapatok egyrészével Aradra vonult. Később a hadosztály parancsnoka Farret tábornok lett. A franciák célja kétségtelenül a szerb megszállás ellenőrzése és a nagyhatalmak későbbi elhatározásainak végrehajtása volt.

A közigazgatást és közellátást 1919 február 20-ig a megszálló csapatok parancsnokaival egyetértésben, de sokszor csak éles ellentétek leküzdésével a magyar kormány által iderendelt, illetve itt meghagyott közigazgatási vezetők és szervek intézték.⁸ De amikor Georgievits tábornok helyére Gruits tábornok került, Roth Ottó kormánybiztos, Jakobi és Tőkés főispánok a szerbekkel egyre élesebb ellentétbe jutottak. A helyzetet nehezítette az Újvidéken megalakult szerb „Narodna Uprava” is, amely már december közepétől a hatóságoknak különböző rendeleteket küldött, majd nemcsak Torontál, de Temes megyére is szerb főispánt és alispánt nevezett ki, akik azonban egyelőre hatáskörhöz nem jutottak.

Február 20-án délelőtt két tiszt jelent meg Jakobi főispánnál, tudomására hozva, hogy a belgrádi kormány Filipon Márton alibunári ügyvédet Temes és Krassó-Szörény megyék,⁹ Heegn Reinhold verseci mérnököt¹⁰ pedig Temesvár város főispánjává nevezte ki. Jakobi és Tőkés tiltakoztak ugyan elmozdításuk miatt, de mivel a két tiszt megjelenését erőszaknak tekintették, ennek engedve helyüket átadták.¹¹ Ugyanerre az álláspontra helyezkedett Geml polgármester is. Heegn, az új városi főispán mindenkit helyén hagyott, csak Beé Ferenc helyébe Zsivánovits Mihályt nevezte ki főkapitánynak, a kormánybiztosságot pedig megszüntette. A szerbek eljárása nagy elkeseredést szült, úgy a polgárság, mint a munkásság körében. Válaszuk általános munkabeszüntetés

⁸ Ezek fontosabb rendelkezéseit Geml: „Emlékiratok” című művében 105–112. lapjain sorolja fel.

⁹ Krassó-Szörényben, Filipon még csak meg sem jelent.

¹⁰ Hogy miért neveztek ki egy közismert pángermánt főispánnak, ennek magyarázata hiányzik.

Geml szerint: „Heegn nem is törődött a szerb érdekekkel, hanem szerb főispánsága alatt is csupán német maradt, ami miatt azután Filipon megyei főispán kormánybiztos-féle hatalmat gyakorolt a városban is és Heegnt úgyszólván félretolta. Később volt főispáni titkárától hallottam, hogy azon a címen, hogy a szerb érdekeket nem szolgálta, sőt ellenkezőleg azoknak ártott, a szerb kormány nemcsak összes főispáni fizetését kérte vissza, hanem büntetésül még annak dupláját vette meg rajta”.

¹¹ Roth és Jakobi igen jó viszonyban voltak Farret tábornokkal, azért őket a franciák védelmük alá vették és Dupuy őrnagy katonai fedezettel átkísértette Aradra, ahol hosszabb ideig barátságos internáltságban maradtak. Jakobi április végén visszatért Temesvárra, ahol a szerbek május 6-án letartóztatták, mert „a budapesti szovjetkormány utasítása értelmében a bolsevizmust kezdte terjeszteni”, és augusztus elsejéig Szemendriában fogva tartották.

volt, amely három napig (február 21, 22. és 23.) tartott.¹²

A szerbeket ez sem gátolta abban, hogy a közigazgatást a maguk érdekei szerint átalakítsák. Filipon főispán többek között pénzügyigazgatóvá a szláv eredetű Pelikán Lipótot nevezte ki, amire a pénzügyi tisztviselők tíz napos sztrájkjal feleltek. Hogy a főispán eljárását igazolja, éles hangú nyilatkozatot tett közzé, amelyben Roth Ottót, Mály és Köves pénzügyigazgatókat milliós értékek eltulajdonításával vádolta.¹³

Annak ellenére, hogy a szerbek a közigazgatást átvették, a városi ügyek intézésére úgyszólván kizárólagos befolyást a szocialisták gyakoroltak. Ennek természeteszerű következménye volt, hogy a vagyonosabb osztály érdekeire való tekintet nélkül költekeztek az irányadó tényezők. Ez a körülmény arra készítette a Délvidéki Magyar Nemzeti Tanácsot, hogy megszervezze Temesvárott azokat, akik a polgári osztályhoz tartoztak és főleg a háztulajdonosokat. Május 5-én mintegy kétezer gyűltek össze a Vigadó helyiségeiben a D. M. N. T. vezetőségének (Márton Albert) hívására. A gyűlés kimondotta a „Temesvári Polgári Szövetség” megalakítását, melynek vezetőségébe egyaránt jutottak magyarok, németek, románok, szerbek, polgárok és munkások.¹⁴

¹² Tubán Tibor, akkori kegyesrendi tanár előadása szerint: Amikor a szerbek a közigazgatás átvételét bejelentették, annak ellenére, hogy megérkezésük idején annak háborítatlanságát ígérték, a Délvidéki Magyar Nemzeti Tanács — amely már a népbiztosok által létesített Néptanács létrejöttének idejétől a nemzeti érzésű magyar társadalom megszervezésére törekedett — elhatározta, hogy ez ellen tüntető felvonulást rendez. Ennek egyetemlegessé tétele érdekében nemcsak a tisztviselői kart, hanem a kereskedő- és iparos osztályt, továbbá igazgatóik útján a középiskolákat és ugyancsak vezetőik útján a munkásságot is csatlakozásra hívta fel. A munkások másnap reggel nem vették fel a munkát. A déli felvonulásban mellettük a tüntetésben a polgárok is résztvettek, míg a kereskedők üzleteiket zárták le a felvonulás időtartamára. Ez alkalommal történt, hogy néhány hevesebb vérű behatolt a Városházára és ott kitűzte a nemzeti színű lobogót, a színház előterének lépcsőjén pedig nemzeti színű zászló alatt tartottak beszédeket, holott szemben fel voltak állítva a szerb gépfegyverek és ezek mellett a kirendelt katonaság. Igaz, a szerbeket senki sem ingerelte, de ők sem léptek fel a tüntetőkkel szemben. (Állítólag a franciák óvták őket, egy nem provokált beavatkozástól.)

Geml erre vonatkozólag a következőket írja: „Mikor február 22-én közölte Heegn főispánnal, hogy a városi tisztviselők sem vonhatták ki magukat a szolidaritás alól, féktelen dühbe gurult, szégyenletesnek mondotta, hogy a zsidó heccelőkre hallgatunk: a Néptanács бүдös volt a zsidóktól — mondotta, Sau-Juden, jüdische Sau wirtschaft — volt minden harmadik szava.

A Magyar Nemzeti Tanácsra azt mondta: Gassen Patriotizmus, Dummer Schovinizmus, a magyarokat következetesen „Magyaren”-nek nevezte. Kijelentette, hogy ha holnap fel nem vesszük a munkát, keresztül gázol rajtunk, egypár tanácsost elcsap és a lázítókkal irgalmatlanul bánik el. (Emlékiratok, 123. l.)

¹³ Az utóbb lefolytatott vizsgálatok állításait nem igazolták.

¹⁴ Tubán Tibor szerint: a D. M. N. T. elgondolása azért volt helyes, mert a temesvári munkásság minden értékesebb tagja Temesvár külvárosában

De nemcsak ebből a megmozdulásból tünt ki a polgárság felocsúdása, nemcsak abból, hogy a D. M. N. T. a vidéken is sikereket ért el a szervezkedés terén, de abból is, hogy Temesvárról a magyarság öt vezéregyénisége késznek nyilatkozott a május 8-án Aradon megalakult ellenforradalmi kormányban részt venni, sőt ennek a kormánynak létrejöttét tulajdonképpen temesváriak szorgalmazták.¹⁵

Feladatunkon kívül esik az Aradon megalakult és később Szegedre jutott ellenkormány és ebben a temesváriak működésének ismertetése. De megállapíthatjuk, hogy a Bánságban maradt tényezők ezzel a kormánnyal tárgyalást tulajdonképpen csak a tisztviselői eskü letételének kérdésében folytattak, mikoris részéről értékes nyilatkozatot szereztek.¹⁶ Egyébként működése hatástalan maradt a bánsági részekben épúgy, mint gyakorlati jelentőségre nem emelkedhetett a megalkotott Temesvári Polgári Szövetség sem, hiszen a szerb megszállást a román államhatalom berendezkedése követte,

egy kis családi ház tulajdonosa volt. Így, amikor a háztulajdonosok figyelmét felhívták arra, hogy mindazok a terhek, amelyek a szocialista vezetés mellett halmozódnak, főleg a háztulajdonosokra hárulnak, az ilyen munkások is egyéni érkeiket veszélyeztetetteknek látták és így készségesen bekapcsolódtak a polgárok által megindított mozgalomba. A gyűlésen ugyan heves felszólalások hangzottak el, mégis a munkásság elfogadta azt a határozatot, amely szerint a munkásság csak létszámának megfelelő befolyást gyakorolhat a város vezetésére.

A magyarok közül a „Temesvári Polgári Szövetség“ vezetésébe többek között a következők jutottak: Fülöpp Béla dr., Hilt Lajos, Kabos Ármin, Lendvai Jenő, Légrády István, Márton Albert dr., Nemes József, Pogány Mihály, Rech K. Géza, Róna Ignác dr., Szappanos Gyula, Sztamorai János, Sztura Szilárd dr., Tubán Tibor.

¹⁵ Márton Albert előadása szerint: A bánsági, különösen a temesvári magyarság azon törekvése, hogy társadalmi érintkezés útján a Temesvárott székelő francia katonai parancsnokságok vezetőinél a magyar érdekek tekintetében megértést ébresszen, nem maradt siker nélkül. A társadalmi érintkezés rövidesen lehetővé tette, hogy Pálossy Dénes kereskedelmi tanár és Fall Endre internátusi igazgató emlékiratot adhattak át Gambetta tábornok francia parancsnoknak, amelyben arról igyekeztek meggyőzni a franciákat, hogy az Ausztriától függetlenített integráns Magyarország létezése francia politikai és elsősorban gazdasági érdek is. A D. M. N. T. vezetőségét a francia katonai rendőrség április végén arról értesítette, hogy Belgrádból Bartha Ábel és Augner István érkeznek, akik a francia parancsnokság megbízásából járnak el. Ugyanis egy magyar ellenkormány alakításáról van szó, a budapesti bolsevista kormány megdöntése céljából. Bartha és Augner a D. M. N. T. vezetőivel beküldött emlékiratuk következtében kívánják az érintkezést felvenni. Miután a nevezettekkel eszmecserezt folytattak a D. M. N. T. vezetői, Bartha és Augner Aradra utaztak és amikor visszajöttek, közölték, hogy az ellenkormány megalakulóban van és ebben a temesváriaknak is helyet biztosítanak. A kormány tagjai lettek: Fülöpp Béla, Gemeinhardt Márton, Korossy György, Pálossy Dénes és Tubán Tibor.

¹⁶ Lásd az „Állásvesztések. Repatriálások“ című részben gróf Károlyi Gyula, mint belügyminiszter 1919 június 7-ikén kelt, Issekutz Aurél Krassó-Szörény vármegye alispánjához intézett leiratát.

amelynek első intézkedései szervezett magyar megmozdulást lehetetlenné tettek, az azonban kétségtelen, hogy rövidesen a szocialista munkásság befolyását is megtörték.

Május 29-én értesült Temesvár lakossága arról, hogy előző napon De Tournadre tábornok Krassó-Szörény vármegye közigazgatását a románoknak adta át. Ebből most már következtethetett arra, hogy hiába a szerbek minden erőfeszítése, Temesvár és vele együtt legalábbis Temes megye nagyrésze, szintén Romániához kerül. Természetesen arról, ami e tárgyban a nagyhatalmak béketanácskozásain folyt, senki sem tudott. Senki sem tudta, hogy már 1919 február 28-án a békekonferencia szakértői megállapodtak abban, hogy az angol javaslat szerint a Temesvár—báziási vasútvonal Romániához jut, senki sem tudta, hogy amikor a szerbek erről a bizottsági határozatról értesültek, azzal fenyegetőztek, hogy Románia ellen háborút indítanak és azt sem, hogy e kérdésben március 13-án újból tanácskozás folyt, amelyen a bizottság a valóban létrehozott határok mellett döntött és ezt a külügyminiszterek tanácsa május 23-án tudomásul vette.

De nemesak a Lugosról, illetőleg Krassó-Szörény vármegyéből érkező hírek, hanem a szerbek magatartásában beállott változás is igazolta ezt a feltevést. A szerb hatóságok május 6-án a kormányzóság épületéből elszállították az országos felmérési hivatal okmány- és levéltárát, 12-én a postahivatal legértékesebb bútorait és más berendezési tárgyait, 18-án a Vármegyházáról vitték el az általuk feleslegesnek mondott irodabútorokat, 23-án megkezdték a kórházakból az ágyak és ágy-neműek elszállításán felül a laboratóriumi felszerelések elszállítását is és csak a franciák közbenjárására hagyták meg a legszükségesebb tárgyakat, 24-én megkezdték a barakok lebontását és azokat 30 kirendelt kocsin szállították el, 28-án — miután Gruits tábornok elutazott; — a hadtestparancsnokság bútorait vitték el, június 13-án a lovas-rendőrség 25 lovát, az összes nyergeket, szerszámokat és pokrócokat és ugyanezen a napon elkobozták az önkéntes mentőtársulatnak két teherautóját is. Június 16-án megkezdték a távbeszélő hálózatok és készülékek leszerelését, július 8-án a dohánygyár anyagának elszállítását és végül július 16. és 25. között elvitték a vajtermelő központ és a Temes-Bega-szabályozási Társulat egész berendezését, a fuvar-telep raktárából 6 vagon kukoricát, az állomásról az összes vagonokat, az uradalmakból és egyes földművelőktől a náluk talált lovakat, szarvasmarhákat és sertéseket. És végül a város vezetőitől kikényszerítettek négyszázharmincezer korona készpénzt, amelyet csak kék-bankjegyekben fogadtak el.

Szóval: nyole hét alatt a szerbek olyan fosztogatást vittek véghez, amilyennek szenvedő alanya a Bánság népe az utolsó török háború óta nem volt.

Július 25-én hagyta el a várost a szerb katonaság egy-része és 27-én az utolsó rész. De hogy emlékét felejthetetlenne tegye, minden elhagyott épületet tökéletesen megrongált, a katonák az ajtókat és ablakokat kitépték, az üvegeket betörték és össze-vissza lövöldözésekkel mondtak búcsút. A szerb parancsnok és Filipon Márton főispán ellenben búcsúzás nélkül hagyta el a kifosztott várost és vármegyét.

Lugoson, illetőleg Krassó-Szörény vármegyében, amidőn január 28-án a szerb megszálló csapatok helyébe franciák kerültek, a helyzet eleinte annyiban változott, hogy a város külső részein és a vármegyében több helyen ismét megindult a kevésbé védett tárgyak széthordása, ellopása, mert a megbotoztatás réme a szerbekkel elvonult; a románok pedig most már szabadabban adhattak érzelmeiknek kifejezést, nemzeti színeket viselhetek, gyakran párosítva ezeket a franciákkal.

A Temesváron február 21-én kitört általános sztrájk Lugoson is általános munkabeszüntetést eredményezett, itt is mindenki tüntetett a Temesváron megtörtént szerb impérium-átvétel ellen. A vonatközlekedés is szünetelt, az első ismét 23-án délben érkezett Temesvárról szerb katonai kísérettel úgy, hogy minden állomásnál a katonák szálltak le és állították be a váltókat, mert az egész vonat személyzete szintén sztrájkban állott.

A francia parancsnok a március 15-ike megünneplését korlátozottan bár, de megengedte. Nem volt kifogása az ellen, hogy a római katolikus templomban istentisztelet tartassék; ez idő alatt a tornyon a magyar zászló lengjen és a hívők a Himnuszt énekelhessék. Lugos város magyar közönsége, amelyhez tüntetőleg csatlakozott a német polgárság is, ez alkalommal vett búcsút a nemzeti színektől és daltól.

Lehet, hogy Lemoigne alezredes, a franciák parancsnoka azért volt ennyire engedékeny, mert már másnap távozott és helyébe a közismerten magyar-barát Farret tábornok került. Amíg aztán ez a tábornok parancsnokolt az általa március 31-én megalkotott „Lugos vármegyé“-ben, a magyaroknak kedvezés feltűnő volt. Ez a vármegye Krassó-Szörény vármegyének a szerbek által megszállott déli csücskén kívül eső egész területéből, továbbá a temesmegyei rékási és újaradi járásnak a franciák által megszállott részéből alakult. Farret tábornok Issekutz kormánybiztos-alispánnal a legszívélyesebb érintkezést tartotta fenn, vele végigutazta az egész új megyét és mindenütt az alispán kívánságainak megfelelő rendelkezéseket tett. De saját elhatározásából eltiltotta a románokat attól, hogy nemzeti színeiket mint zászlókat vagy kokárdákat használhassák. Ez a viselkedése érthetően bántotta a románság vezetőit, akik már jól tudták, hogy a világ hatalmasai nekik ítelték ezt a földet és csak hetek vagy napok kérdése lehet, hogy azt birtokukba vegyék. Ezért a maguk részéről mindent

elkövettek, hogy Farret „Lugos vármegye“ éléről elkerüljön, ami április 17-én meg is történt. Helyette a parancsnokságot ideiglenesen Vargos alezredes vette át, május 1-én pedig megérkezett De Tournadre tábornok, akinek hivatása lett, hogy a nagyhatalmak rendelkezéseit végrehajtsa: az államhatalmat a románoknak adja át.

C) A román államhatalom berendezkedése.

1919. május 26-án De Tournadre tábornok hivatalos átiratában közölte Issekutz Aurél Krassó-Szörény vármegye kormánybiztos-alispánjával, hogy Dobrin György dr.-t e vármegye prefektusává nevezték ki. Hogy kitől nyerte el ezt a tisztséget, azt a tábornok nem mondta meg.¹ Arra kérte az alispánt, keresse fel Dobrint és tárgyaljon vele az átadás, illetve az átvétel ügyében. Issekutz erre hajlandó nem volt, ő csak az esetben adja át a vármegye vezetését, ha a tábornok erre őt hivatalosan kényszeríti. Ugyane napon a románok vezetői jelölő értekezletet tartottak, amelyen azonban olyan heves nézeteltérések voltak, hogy a másnapra tervezett államhatalomátvétel 28-ára maradt. E napon 10 óra körül De Tournadre tábornok a Megyeházán lévő hivatalos helyiségébe kérette Issekutz alispánt. Itt már jelen volt Dobrin György dr. prefektus és titkára Bejan Virgil dr. A tábornok közölte az alispánnal, hogy hivatalát át kell adnia és miután az alispán kérésére a tábornok ezt a parancsát írásbafoglaltan is átadta, Issekutz távozott és hivatalos helyiségébe ment. Itt nemsokára megjelent Dobrin György dr., Baltescu János dr., Lupea Cornél dr., Prostean Miklós dr., Bejan Virgil dr., Vasilie Sándor dr. és Rusz csendőrnagy. Dobrin dr. román nyelven felhívta az alispánt hivatala átadására, hangsúlyozva, hogy amíg ez az aktus és a változott viszonyok őket a legnagyobb örömmel töltik el, megérti, hogy az alispánra és tisztikarára fájdalmasan hatnak. Megköszönte az alispánnak a közérdekben eddig kifejtett fáradozását és arra kérte, hogy ennek előmozdításában jövőre is támogassa. Az alispán magyar nyelven válaszolt. Hivatkozott a tábornok parancsára, amely őt a hatalom átadására kényszeríti.

¹ Abban a kiáltványban, amelyben Dobrin dr. az államhatalom átvételét bejelenti, a következők olvashatók: „Tudomásukra hozom, hogy a nagyszabeni Consiliul Dirigent Román — egyetértésben a dicsőséges bánáti megszálló francia hadsereg parancsnokával — kinevezett engem Caraş Severin vármegye és Timiş vármegye északi részéből alkotott francia zóna prefektusává, a mai napon átadva az impériumot és az összes ügyek vezetését“. Ebből a kiáltványból a francia cenzura az „impérium“ szót törölte és a lapok a proklamáció szövegében kénytelenek voltak nagy fekete folttal megjeleníteni az „impérium“ szó helyén. Egyébként Dobrin kiáltványa igen szép gondolatoktól áthatott volt, de sajnos, rövidesen kitudt, hogy ezeket még közvetlen környezetéből is sokan nem követik.

Dobrin Issekutznak Baltescu János dr. Lugos város polgármesterét mutatta be mint az új alispánt, aki arra kérte, vegyenek fel az egész aktusról román nyelvű jegyzőkönyvet. Ezt a kívánságot Issekutz nem teljesítette és így a románok a saját jegyzőkönyvükben megjegyezték, hogy Issekutz annak aláírását megtagadta.

Dobrin György a Megyeházáról a Városházára ment, ahol Willer József dr. főjegyzőtől, mint helyettes-polgármestertől kérte a hatalom átadását és helyezte a polgármesteri székbe Harambasa Jánost, a város főszámvevőjét. A rendőrkapitányi hivatalt Török Lajos adta át.

A délután folyamán egyes vállalkozó csoportok a magyar címereket szedték le, piszkolták be és dobták a Temesbe. Miután egyelőre csak a közigazgatás élére kerültek románok és az összes hivatalok átvételére csak némiképen alkalmas román egyének sem álltak rendelkezésre, az új államhatalom vezető tényezői arra törekedtek, hogy a régi tisztviselők a főnökök kivételével egyelőre helyükön maradjanak és I. Ferdinánd román királynak hűségesküt tegyenek. Hogy e tárgyban milyen eszmecserek folytak és megállapodások létesültek, ezt egy következő fejezetben ismertetjük.

„Lugos vármegye“ tisztikara az eskü le- vagy le nem tételére június 15. este 8 óráig kapott határidőt. A tisztviselők lényegesen nagyobb hányada az esküt megtagadta.

Az államhatalomnak a románok által történt átvétele érthetően nagy izgalmat keltett Temesváron a szerb megszálló csapatoknál és az általuk február 20-án a hatalom birtokába juttatott közegeknél. Ezek minden tőlük telhetőt elkövettek, hogy a románoknak mentől több kellemetlenséget okozzanak, különösen a közellátás terén. Az ellentétek annyira kiélesedtek, hogy a románok végül is megtorláshoz folyamodtak. Kostélynál elzárták a zsilipeket és nem engedtek a Temesből vizet a Begába, másrészt a nagytopolyi zsilip elzárásával elterelték a Bega vizét az Alsó-Temesbe, úgy, hogy Temesvár felé a Bega medrébe víz nem jutott. Ennek eredménye június 18-án reggel 8 órakor már mutatkozott abban, hogy Temesváron a villamosvasúti kocsik a nyílt pályán megálltak, mert a turbina nem szolgáltatott áramot. Nagy ijedelem keletkezett, hiszen ha az elzárás hosszabb ideig tart, a város világítás nélkül marad és a gyárakban megáll minden munka. Ezért nemcsak a szerb katonai tényezők, de Temesvár város vezetői is sürgősen panaszt emeltek a francia megszálló csapatok parancsnokainál, sőt Belgrádban a főhadiszálláson is, haladéktalanul intézkedést kérve. Ennek folyománya volt, hogy a zsilipeket június hó 21-én ismét megnyitották és így rövidesen a Begába kellő mennyiségű víz jutott. Ez az eset még mélyebbé ásta a szakadékot a románok és a szerbek között, amely még hosszú ideig fennmaradt.

Krassó-Szörény vármegyében és Temes megye hozzácsatolt részében az új román közigazgatás legnagyobb gondját a közellátás okozta, továbbá a személyi kérdések elintézése, mert a megyei közigazgatás átvétele után sor került az állami közigazgatás minden ágának átvételére is. Különösen a posta és a vasút személyzetének kicserélése bizonyult egyelőre lehetetlennek és ezért az utóbbiaktól egyelőre esküt sem követeltek. Nehézséget okozott a bíróságok átvétele is, mert a bírák legnagyobb része, így például a Czíkó János vezetése alatt álló karánsebesi törvényszék és járásbíróság minden bírója, sőt kezelő személyzetének minden tagja az idő előtt kért eskü le-tételét megtagadva, helyét elhagyta.

Ilyen körülmények között az új államhatalom első be-rendezésénél olyanok is álláshoz és ezzel hatalomhoz jutottak, akiknek megfelelő értelmi és erkölcsi minőségük nem volt és így a közérdeknek és az egyeseknek mérhetetlen károkat okoztak.²

Miután Temesvárról a szerb csapatok elvonultak, a július 28-án megjelenő hírlapokban Cosma Aurél dr. közhírré tette, hogy De Tournadre tábornok parancsára és a nagyszebeni Kormányszó Tanács javaslatára Temes és Torontál megye, valamint Temesvár város prefektusaként a közigazgatás vezetését átvette.

Mint Lugoson, úgy itt is a tényleges beiktatásnál a dél-előtt folyamán De Tournadre tábornok volt jelen. Cosma Aurél dr., az új prefektus úgy a megyén, mint a városnál fel-kérte a tisztviselőket: maradjanak mindannyian helyükön és folytassák munkájukat. Csak Zsivánovits Mihály dr.-t helyezte vissza eredeti állásába és főkapitánynak Stoica Sebastian fő-hadnagyot nevezte ki.

Az új kormányzat igen nehéz helyzetbe jutott. Hiszen például a Megyeházát annyira kifosztottnak találta, hogy a város polgármeste volt kénytelen szobáját a prefektus rendelkezésére bocsájtani. A hivatali eskü le- vagy le nem tételének kérdése egyelőre szóba nem került.

Augusztus 3-án Economu ezredes parancsnoksága alatt ünnepélyes fogadtatással Temesvárra is bevonult a román had-sereg és ezzel a Bánságnak a nagyhatalmak által meghatáro-zott részén az államhatalom átvétele befejezést nyert.

² E sorok írója 1918 november 1-től az államhatalom átvételének napjáig szoros együttműködésben volt Issekutz Aurél alispánnal. Ennek közléseiről és az eseményekről pontos naplót vezetett, amelybe bejegyezte a különböző fontosabb hirdetések és jegyzőkönyvek szövegét is. E naplója alapján a Lugoson megjelenő „Krassó-Szörényi Lapok”-ban folytatásosan összefoglaló ismertetést írt. Ez a kevésbé jelentőséges eseményeket is lerögzíti. (Lásd: Krassó-Szörényi Lapok“ 1922. évf. 88—104. és 1923. évf. 1—36. számokat.)